PLAN

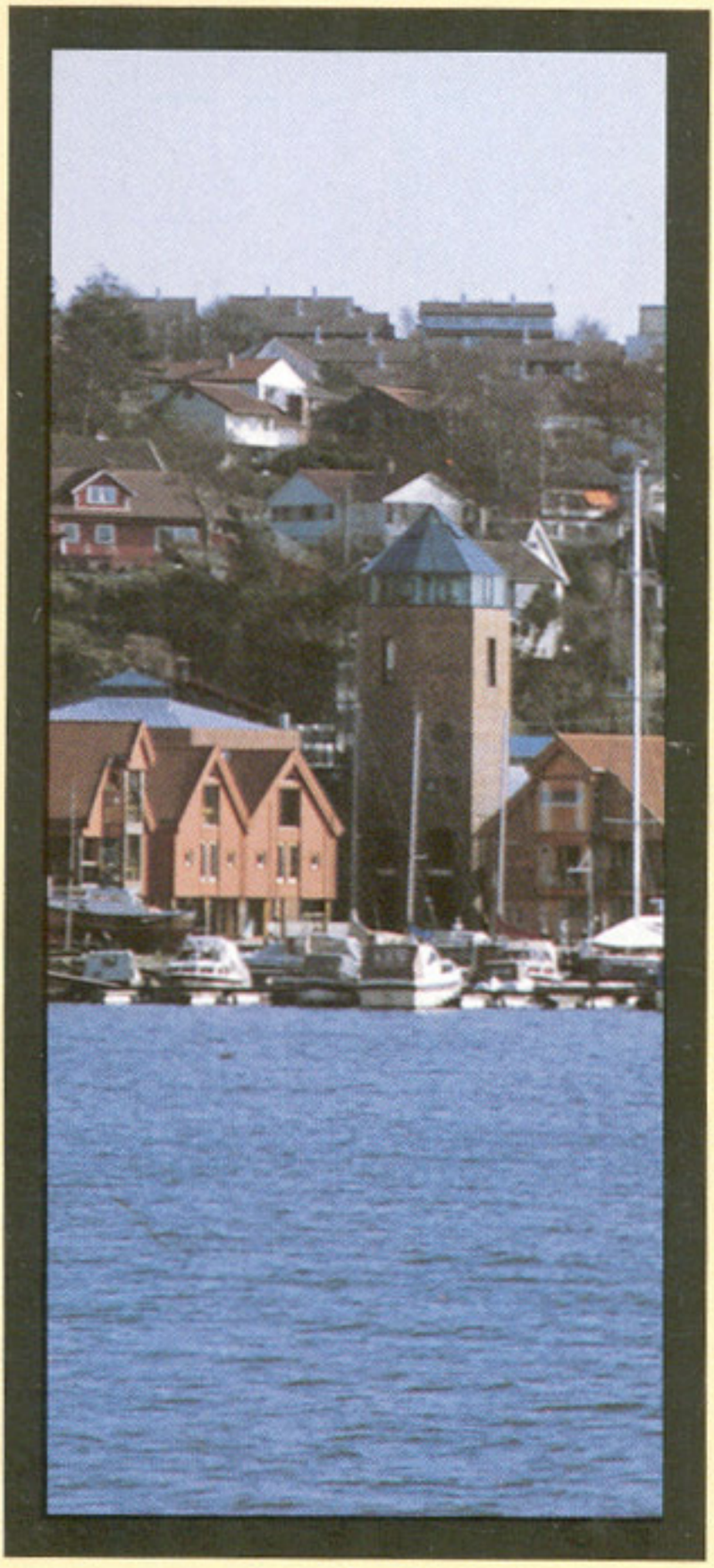

6-1993

Strandskydd
– en god tanke på villovägar

av Torbjörn Einarsson

Strandskyddet skulle förhindra att villor och sommarstugor ockuperar strand- och sjölinjer. Men när blev det liktydigt med hinder för stadsbyggande vid vattnet? Det är dags att syna effekterna av en övernitisk restriktionsplanering så att en god tanke inte hamnar på villovägar. Vänd i stället det strandnära till en möjlighet för blandning och urbanitet!

Dagsläget

Vårt stadsbyggande är på deken. Det är nu 60 år efter athén-chartas manifest 1933. Modernismens idéer om en ny stad för den nya tiden och den nya människan fick ett världsomfattande genomslag. Över hela världen har tusentals varianter på athén-chartans och funktionalismens zonplanering prövats.

Men ingenstans har det byggts nya miljöer som tävlar med de traditionella kvartersstäderna som vi kan se dem i Mariefred, Dragør, Córdoba eller Smögen.

Modernismen/funktionalismen gav oss en del vackra hus men en katastrofal attityd mot traditionella miljöer, och en både lam och destruktiv stadsplanering. Bostads-område, verksamhets-yta, köp-lada, centrum-anläggning, cykelbana, gång-tunnel, lek-plats, dvs "funktion-zon", funktionalismen har gått in i vårt språk. I funktionalismens bubbelplaner läggs allt för sig, skolor blir stora institutioner ute på åkern, gång- och cykelstråk uppdelas prudentligt med vit linje. För varje friktion alltmer uppdelning i sidled eller höjdled eller, om inte det räcker, med tid – i form av gröna vågor och röda gubbar.

Och är det inte samma zonering av vårt liv som ligger bakom begrepp som "frilufts-område" och "promenad-stråk"? Det var nog också här tanken strandskydd kom in. Stranden skulle separeras ordentligt för funktionen promenad eller zonen friluftsområde. Den goda viljan är inte att ta miste på, men ändå blev det så illa. Det blev "antingen-eller" istället för "både-och". I stället för livgivande blandning blev det monokultur.

Arkitekt SAR, Torbjörn Einarsson, ARKEN arkitekter AB.

Skudeneshavn, fiskeläge. Byn och staden som scenografi, en förebild för dagens planerare.

Om en regel är bra, borde den för det mesta även kunna gälla retroaktivt. Applicerat på vårt stadsbyggande skulle strandskyddet dock med den logiken radera ut nästan alla våra stadsklenoder. Hjo, Riddarholmen, Trosa, Hudiksvall – allt weg! Landhöjningen ger en del städer intrycket av en husfri strandzon, men annars ligger städer och byar för det mesta just vid vatten. Vatten som hav, vik, damm, älv, kanal, bäck eller å. Den gamla vattenlinjen ger arkeologen tips om var han kan finna forntida bosättningar.

Men nya bosättningar ska nu inte kunna ligga vid vatten! Vad var det strandskyddsivrarna glömde på vägen? Mycket, mycket.

Mättad marknad gör frågan tydligare

Vid en mättad marknad kan man sluta bygga. Både bostäder, arbetsplatser och service. Ett annat alternativ är att bygga sånt som är bättre än de miljöer som vi erbjöd människorna då allt gick att sälja eller hyra ut. Det kan betraktas som antingen nationalekonomiskt slöseri eller en social välgärning, beroende på hur man ser det.

I bästa fall kan den mättade marknaden skaka om politiker, planerare och byggare till den grad att vi i grunden får upp ögonen för vad som egentligen var ett gott stadsbyggande.

Vattnet och bosättningarnas historia

Vad drar vi för slutsatser av att nästan all traditionell bebyggelse ligger vid vatten? Jovisst, skälen är delvis historiskt passerade – vattnet gav fiske och transportleder. Men vattnet gav, och ger, också magin, charmen, leken, ett rikare växt- och djurliv. Och möjlighet till samling och ro. Det är fortfarande vid vattnet människorna allrahelst vill spendera den tid de själva bestämmer över, den fria tiden.

Vi bör också dra några slutsatser av höga hyror och huspriser på våra gamla innerstäder och fiskelägen. Det finns skäl till att en enkel fiskebod betingar miljonbelopp: det finns helt enkelt för lite av den typen av miljöer! Liksom det finns för lite av småstad à la Gamla Gefle, Linköping etc.

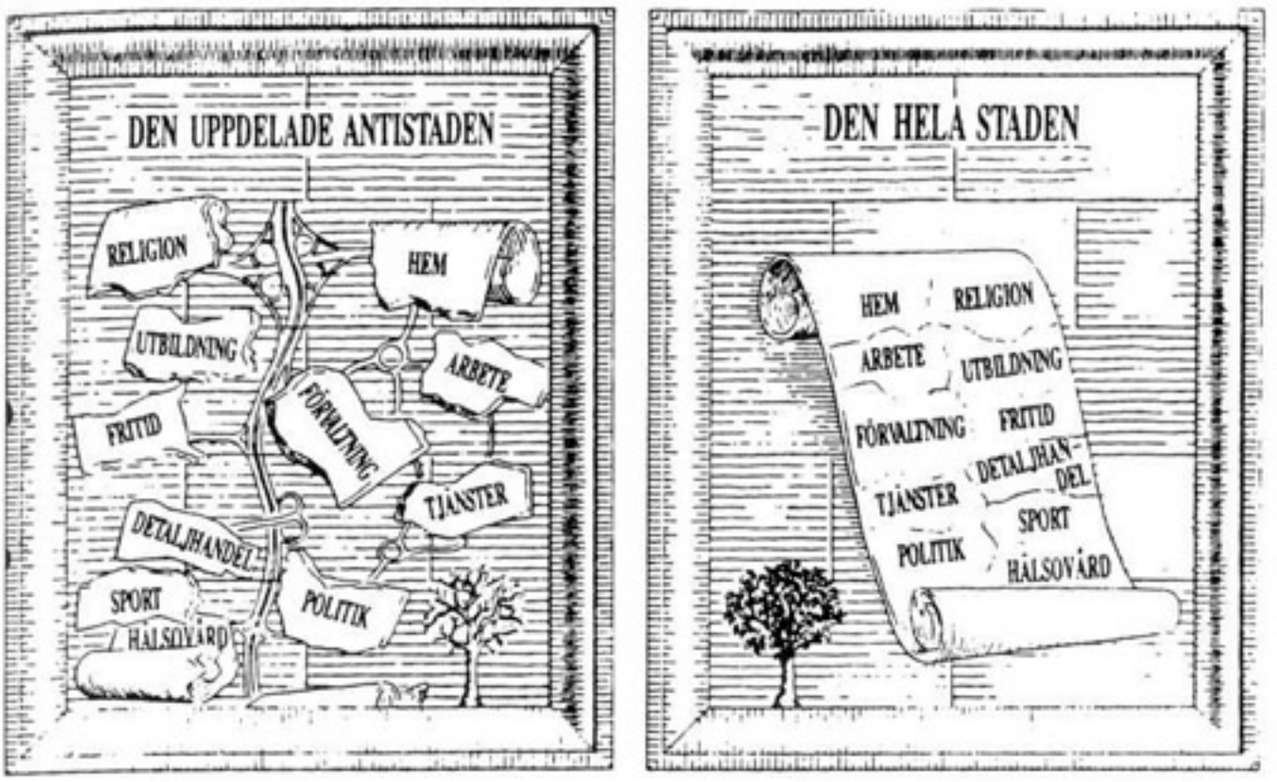

L Krier. En karikatyr av modern stadsplanering, som för varje år alltmer besannas av pågående stadsbyggnadspraxis. Vi har fått "bubbel-planering".

Varför byggs då inte sådana miljöer? Vad är det för tabu som hindrar byggare, planerare och politiker att producera det som efterfrågas?

Alla marknadens indikatorer pekar inte klokt. Villavågen kan som i USA ge en ohanterlig "urban sprawl". Och omöjliga trafiksituationer. När Stockholms fortortsbor trängs i bilköer och kräver alltmer västerleder, ringar och motorvägar, vet de inte om att de är inne i en ond cirkel. Los Angeles' villamattor och myriader av motorleder har visat att det inte går att bygga bort bilköer med mer och mer asfaltnät. När människorna i en brinnande biograf hindrar och springer ihjäl varann handlar de logiskt ur individuell synpunkt. Det kommer an på planeraren att se till att de hinner rädda livet. När medborgare i våra zonerade bubbelstäder kräver villatomt med två tre bilplatser, fri parkering i city och mer motorvägar kanske det är logiskt på individnivå. Men det ankommer på planerare och politiker att erbjuda ett stadsbyggande som ger bosättningsmönster som är långsiktigt hållbara.

Om "marknaden vill ha" mer innerstad och mer sjönära bebyggelse behöver det alltså inte heller nödvändigtvis vara rimligt. Men kanske det ändå är det! Min tes är att marknaden här pekar på viktiga mänskliga behov. Rätt tolkade kan det ge oss en möjlig återknytning av de underbara stads och bytraditioner som vi ärvt av våra anfäder. Anrika bebyggelser som mejslats till både visuell och sociologisk förfining.

Nutidens bebyggelser ligger sällan vid vatten. De läggs i stället som öar av bostadsområden, företagsparker och köpcentra ute på åkrar, i skogen och längs de stora vägsystemen. Det har varit försök till "urbanisering" utifrån boendet, arbetandet, och köpandet som bas. Den disponibla fria tidens behov har inte utgjort utgångspunkt eller bas i urbaniseringen. De behoven har i stället blivit en restpost som materialiseras bland annat som odlingslotter, sommarstugor och promenadstråk.

Ekerö C. En vunnen tävling om köpkådor, ritades på eget bevåg av Eskine om till en liten småstad vid kanalen.

Den fria tiden som urbaniseringens bas

Vi har i några projekt prövat en omvänd ansats. Vad skulle ske om vi försöker urbanisera utifrån den fria tiden som bas eller utgångspunkt?

Det som kännetecknar både arbetsområden och bostadsområden, och förstås köpcentra, är att de blivit alltmer monokulturella. Den blandade livfulla staden harangeras i projektbeskrivningar och politiska program, men resultaten är magra. Även om man får till ett projekt som Skarpnäck, gäckar en viss tomhet. På fredageftermiddagen drar människorna mot stugan och vattnet. Helger, lov, semestrar visar var människornas håg ligger. Längtan till vattnet, naturen och odlingen ligger djupt rotad. Fastighetsägare försöker också med dammar och odlingslotter komplettera bostads och arbetssområdena. Men vad skulle ske om planeraren tog den fria tidens håg och lustar som urbaniseringens bas?

8+8+8

Vårt dygn sönderfaller i enkelhet i tre delar, 8+8+8 timmar för arbete, sömn och fria aktiviteter. Det borde kanske skrivas 8+8+(2+6), eftersom den fria tiden i dagens städer minskats med två timmar resande mellan stadens uppspjälkade zoner. Nåväl, efter forna tiders urbanisering utifrån arbetets 8:a som bas, och modernismens försök med sömnens 8:a som gav oss sovstäderna, tror jag att det är intressant att se den fria disponibla 8:an som en alternativ bas. Tänk efter var människorna vill fylkas då, och addera sen in det moderna arbetslivets och boendets attribut. Vi har på ARKEN illustrerat detta i några aktuella planer. Det blir ett liv runt bryggan och blå vikar, fokus runt odling och gröna vikar.

Det har blivit projekt med strand och spår/bussnära bebyggelse. Det är projekt där det allmänna färdmedlets hållplatser bildar en serie av hållplatstorg som artär i stadsdelens uppbyggnad. Bilsystemet görs sekundärt, bilen är flexibel och kan anpassa sig till förebildernas småstadsmässiga krav på mått och skala. Förebilder är våra traditionella byars och städers kvarter och gatunät – inte zonplanernas isolerande bubblor.

Moder Jord som scenografi

Bostadsområden ute på en åker är svåra att göra attraktiva; planeraren tar inte hjälp av Moder Jord. "Vid viken" ger naturen däremot en scenografi som är lockande för oss alla, både i våra roller som boende, arbetande, barn, besökande,

näringsidkare. Det är en viktig observation, eftersom magnetverkan på många parter gör det möjligt att på en sådan plats åstadkomma den *blandning* som är urbanitetens mest grundläggande element. Med bättre blandning kan behoven att pendla minskas. Det är bra för charmen i bebyggelsen, och det är bra som beredskap för den situation när vårt samhälle blir ordentligt varse pendlandets enorma och ohållbara slitage på Moder Jord.

Risker att beakta

Vid sjönära projekt hör man hummande om strandskydd och ser pannor i bekymrade veck. En del hinder och invändningar som reses har uppdagat frågor som är värda en diskussion.

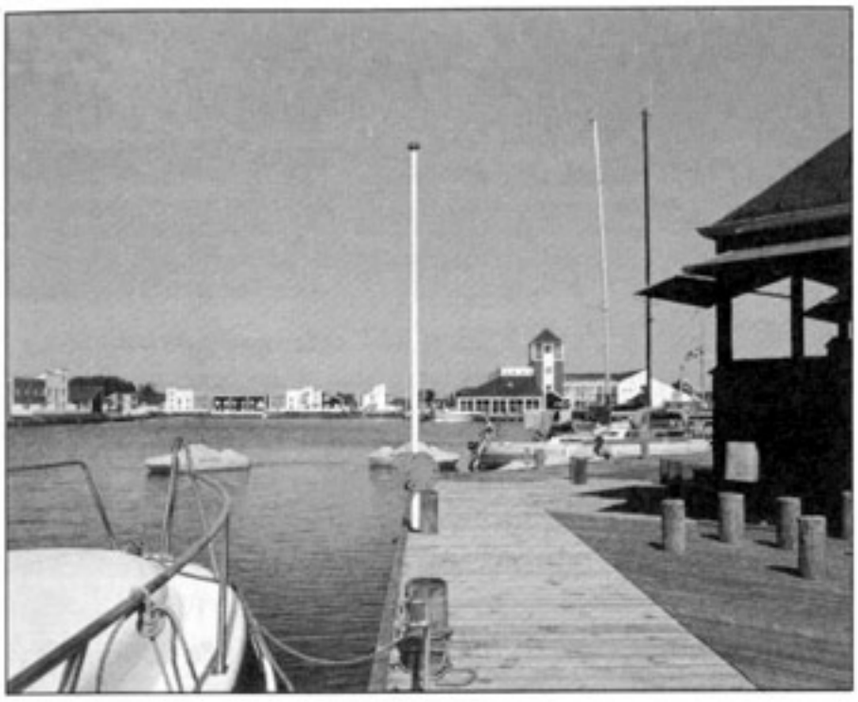

Ebentoft. Fritidsbebyggelse byggdes på torra land, sen släpptes vattnet på.

Risken för "ockupation av allmänhetens strandstråk"

Vårt land har enorma mängder kustlinjer, sjö och älvstränder. En beräkning uppgav 1,5 km strand per capita. Tillgången vid en sjöstad blir för den enskilde stadsbon antagligen någon meter. Dividera antalet göteborgare med stans kajlängd! Glädjen av vattnet i Karlskrona och Stumholmen njuts inte på nåns bekostnad. Känslan av Sigtuna som sjöstad förnimms även av den som bor ett kvarter in från strandlinjen. Stadsbebyggelse gör stranden offentlig, villan gör stranden privat, det är skillnad. Tanken att sjöstaden skulle förmena allmänheten dess kontakt med vattnet är ett tankevirus, som är spritt men obegripligt.

Risken för "förfulning"

Ett gott uppsåt kan förfuskas. En sjöfront med elementbyggda betonghus blandade med katalogvillor och en industrihall längs en spontad kaj kunde bli en riktig skräcksyn – bättre då, tycker många planerare, att som nu gömma det hela i bubblor i skogen eller ute på åkern.

Jo, i brist på uppfordrande krav som den traditionella staden uppställde, har nutidens bebyggelser till mycket stor del tappat sin uppsyn av representation. Därinne i stenstan fungerar det tvärtom. En punktsanering inom den centrala kvartersstad som planerades före modernismen uppfordrar till en annan arkitektur än bygget av ett hyreshus ute i bostadsområdet. Delvis sker detta genom

stadsplanens formella krav, men till stor del sker det genom en informell kulturell kodex. Man klär sig efter det sällskap man umgås i.

Sjönära bebyggelser både förutsätter och uppfordrar till riktig stad. Ju närmre vattnet desto större krav måste ställas på offentlighet och representativitet. Det kan ske med planregler, arkitekturprogram eller en Lex Sigtuna – om man nu jobbar i den kommunen och där väljer sin egna kommuns klenod som mönstergivare för det fortsatta stadsbyggandet.

Gustav Vasa visste att anlägga en stad. 1900-talets urbanisering har trots mångfaldiga volymer inte gett stad, utan stadsfragment som bostadsområden, företagsparker och köpcentra.

Risken för "störd ekologi"

Vattenlinjen är det livgivande mötet av land och vatten och därmed ofta en ansamling av växt och djurliv. Ett tvåbent djur som vill samlas vid vattnet är homo sapiens. Det ger vissa begränsningar för andra arter, men också fördelar.

Platsens attraktivitet möjliggör urban blandning och därmed minskat resbehov. Det spar energi.

Lägen nära strandlinjen omöjliggör självfall till naturliga recipienter och risk för utsläpp av dagvatten i sjön/viken. Men några pumpar för avloppsystemen bör i energihänseende jämföras med de energier och andra miljöbelastningar som följer med gängse planer bilpendling.

Risken för "ruggigt lokalklimat"

Kvällsdimma och lägre temperaturer kan ge nackdelar. Med dagens välisolerade hus är bekymret trots allt begränsat. Och måste vägas mot energiåtgång i ökade dubbelbosättningar som uppstår vid gängse "bostadsområden ute på åkern", ökat lunchresande som uppstår när arbetsplatser och annat ligger för sig. Sett över årsbasis ska också sjön som värmemagasin och havsbrisen som svalka vägas in. I Ekerös nya Mälarstad tar värmepumpar energi från vattnet.

Summa summarum väger helt säkert homo sapiens' kroppsliga och mentala önskemål över till den vattennära platsens fördel.

Urbanisering men inte urbanitet

Trots att vårt bondeland hade sin stora *urbanisering* parallellt med modernismen, har denna modernism inte producerat *urbana* miljöer. Det är en paradox. Och fortfarande hör man ofta tesen att vi inte längre kan eller bör producera "stad". Den nya PBLgenerationen översiktsplaner och fördjupade översiktsplaner visar också tydligt att planerarna vet att leva efter sin athéncharta: "Du skall icke planera stad, du skall planera förort i gula och blå och lila och röda bubblor". Utanför staden, ute på åkern eller i skogen.

Folkomflyttningen fastnade i förorter

Nittonhundratalets stora "urbanisering" var både spontan och politiskt planerad. Det lyckades så över hövan väl att man på sextitalet inte hann ordna bostäder för de inflyttande landsbygdsborna.

I den ännu gällande historieskrivningen lär vi oss att politikerna "löste bostadsbristen" när de parerade en forcerad folkomflyttning genom ett lika forcerat bostadsbyggande. Byggandet blev en industrialiserad process, kranbanor, "miljonprogram" och en mentalitet som väl får karaktäriseras som ren förpackning av inflyttad arbetskraft. Det gick fort. Det såg ut som om en naturkraft drog fram. I grannlandet Norge gick det inte lika fort, där tittade man med häpnad på de svenska folkhemsbyggarnas dådkraft. Och i Rågsved och Råslätt och Rosengård kippade bondesläktets arvingar efter andan "och kände skjortan bli trång", som trubaduren sjöng.

Förpackning i stället för spelplan

Som planerande arkitekt bör man dra några slutsatser. Den stadsplanemässiga förpackning som föresvävade funktionalisterna skiljde sig i nästan alla avseenden från de sociologiska mönster som format våra traditionella byar och städer. I stället för traditionella gator, gränder och kvarter. Stadens liv dog.

I öst och i väst spreds en cynisk skokartongsarkitektur. Det skedde i namn av höjd bostandard. Troligen är det orättvist att inte se de element av god vilja som fanns i den naiva synen på mänskliga bosättningar, men det är inte orättvist att med kraft kritisera dagens fortsatta bubbelplaner och zonplanering. Det är dags att sätta det bakre parentestecknet. Och det är dags att jobba vidare med de avklippta trådar som athénchartas män så heroiskt och så enfaldigt klippte av.

Vår tes är enkel: stadsbyggnadskonsten är komplex och kan bara hanteras som komplex. Det finns ingen enkel formel som modernisterna trodde, men det finns en rimligt enkel metod: jobba med förebilder.

Jobba vidare med de landvinningar och klenoder som Gullholmen, Trosa eller Hudiksvall utgör. Metoden förutsätter en lyhördhet för den tysta kunskap som traditionen ger. Den förutsätter också en misstänksamhet mot arkitektens iver att vara mer skulptör än humanist och sociolog. Corbusier, Åhren och maskinromantik ut – Sitte, Hallman, Erskine, Lilienberg, tradition och humanism in! ■

Efterlysning 1: Strandskyddstanken liknar skyddstankarna runt antikvariska eller kulturhistoriska minnen. Man förutsätter att respekt visas medelst avstånd. Detta medför tyvärr ofta att vår kulturhistoria behöver stanna av i en frusen punkt. Vore det inte bättre med en graderad skala? Ju närmre desto större kravnivåer. Då skulle kraven ge draghjälp till bra arkitektur. Det kunde ge en mer närvarande byggnadskonst, och stadsplaner med många olika historiska lager.

Efterlysning 2: Tråd och ARGUS har formats i gott uppsåt. Men vi kan se hur de galvade räckena och de stora måtten arbetar sig in mot våra stadskärnor. Förstaden äter sig in i staden. "Non-town eats town", som Solomon skrev. Rörelsen sker i slowmotion, men den verkar fn obeveklig. Vem tar fram en stads-ARGUS som vänder rörelseriktningen? Det brådskar!

PLAN:s aktuella plan

I Sigtuna kommun planeras en ny småstad vid vattnet i en anrik slotts- och kulturmiljö. En fördjupad översiktsplan för Steninge Sjöstad är för närvarande föremål för samråd.

Planen bygger på översiktsplanen för hela kommunen där det framhålls att trakten är rik på obrutna stränder och att helheten inte förstörs genom exploatering av ett mindre och svårtillgängligt strandparti. Samtidigt uttalas önskemål att ge Märsta samhälle vattenkontakt och att skapa attraktiva boendemiljöer samlokaliserade med arbetsplatser. Detta är motiven för att bebygga den attraktiva halvön i Mälaren sydväst om Tessin den yngres 1700-tals slott Steninge.

Det gamla Sigtuna och liknande småskaliga förebilder har bostavligen fått bilda mönster för kvarter gator och bryggor i Steninge Sjöstad. Strävan är också att finna ett mellanläge mellan den täta stadens rika utbud och de ekologiska byarnas glesare synsätt. Målsättningen är en tät och grön småstad med gångavstånd till allt från skolor och daghem till affärer och kontor.

Målet är också att skapa ett modernt samhälle med informationsteknologi, hantverk, datorutveckling, nyskapande arkitektur och goda kommunikationer till Stockholm, Mälardalen, Europa och resten av världen. Avståndet till Arlanda är en knapp mil.

Steninge Sjöstad består av sju stadsdelar med var sin egen identitet och planform. Två stadsdelar ligger direkt vid vattnet och gränsar via en buffert till Västerängsudds naturreservat. Planmönstret utgår från slottsanläggningen som anger riktningar och siktlinjer. Slottet med omgivningar är byggnadsminne och av riksintresse för kulturminnesvården.
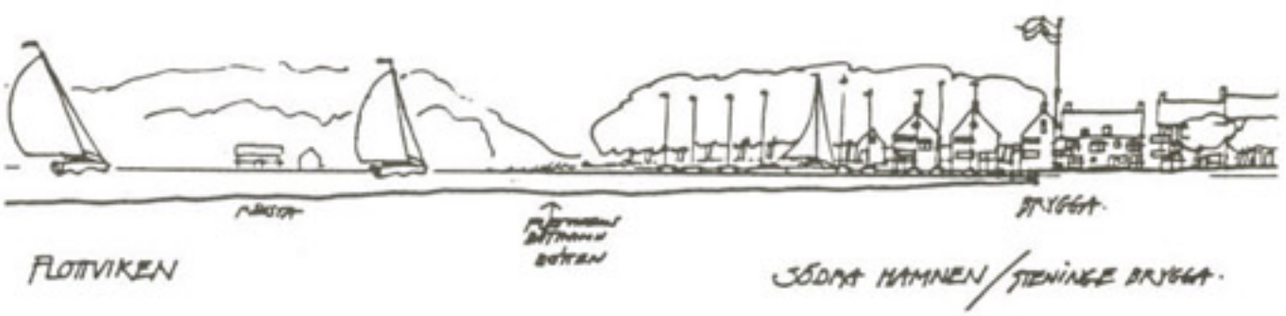
Översiktsplanen har gjorts av ARKEN Arkitekter på uppdrag av Sigtuna kommun och Steninge Fastighetsutveckling AB.